

DİNİ CEMAATLERİN VE TARİKATLARIN FONKSİYONEL ANALİZİ

Durmuş TATLILIOĞLU*

ÖZET

Bu makalede, dinî cemaatler ve tarikatların fonksiyonları ele alınmaktadır. İnsan davranışlarını kapsamlı bir bütünlük içinde anlayabilmek için davranışlarına yön veren her tür kaynak araştırma konusu olabilmelidir. Bir “yetenekler ve eğilimler varlığı” olan insanın eğitimi son derece önemli bir problemdir. Bu yüzden insanın kıymeti, sorumluluğu, eşya ile ilişkisi, dünyaya bakışı ve dünyevileşmesi her disiplin tarafından ele alınmakta ve bazı öneriler sunulmaktadır. Bu yeteneklerin geliştirilmesi, eğilimlerin doğru yönlendirilmesi gerekir. XX. Yüz yıl Türk toplumunda önemli dinî-sosyal hareketliliğin yaşandığı bir dönemdir. Toplumda dinî cemaatlerin fonksiyonel açıdan görevleri niteliği açısından oldukça zor ve aynı zamanda toplumu din konusunda aydınlatma açısından da önemli bir fonksiyona sahiptir. Dinî cemaat ve Tasavvuf disiplini de bunlardan biridir. Cemaat ve Tarikatlar, üyelerine doyum sağlayan ve onların kendi sorunlarına çözümler bulmasını amaçlayan alt dinî kuruluşlardır.

Anahtar Kelimeler: Dinî Cemaatin Fonksiyonu, Tasavvuf, Tarikat

ABSTRACT

This article, deals with relation of between religious communities and sufi paths functions. In order to understand human being in a holistic way every sources directing his behaviour should be regarded as the source of investigation. As a “being of capacities and tendencies,” the education of human being is extremely important. Therefore the value of human being, his responsibility and relationship with the objects, his opinion about the world, his secularizm have been analysed by all scientific disciplines and some suggestions have been recommended. While it is necessary to develop these capacities, the more important issue seems to be to guide these tendencies towards the right direction. Turkish society had seen very important changes and new directions concerning the social and religious affairs in XX. Century. The duties which functions of religious communities carry out under the supervision of the affairs are stressful and at same time has crucial importance in term of educating public on religion. Sufism, islamic mysticism, is one of them as well. These communities and Sufi groups are regarded as sub-religious organizations in which their members find satisfaction in their lives and resolutions to their daily problems.

Key Words: Functions of Religious Communities, Islamic Mysticism, Sufi Paths

* (Yrd. Doç. Dr.), C.Ü İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi. E-mail: durmus58@ttnet.net.tr

Giriş

Anadolu İslâm'ının tarihinde tarikat ve dinî cemaat tipindeki hareketler çok önemli bir yer tutar. Bu dinî hareketlerin Osmanlı tarihi boyunca da Müslüman Türkler üzerinde nüfuzu oldukça fazla olmuştur. Dinî cemaat ve tarikatların gayesi, İslâm'ı Türklerin göçmen kültürüne benimsettirmektir. Tarikatlar gezgin derişler aracılığı ile Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rol oynaması nedeniyle büyük önem kazanmışlardır. Tarikatlar Osmanlı devleti zamanında fetihlere öncülük yapmış aynı zamanda yeni fethedilen yerlerin İslamlaşmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Osmanlı topraklarına yönelen işgalci güçlere karşı koymak için ellerinden gelen mücadeleyi vermişlerdir.

Dinî cemaatler konusunu incelerken onun nasıl bir toplumsal bünyenin ürünü olduğunu saptamamız için toplumsal bünyeyi oluşturan sosyo-ekonomik unsurları incelememiz gerekmektedir. Din olgusunu bir toplumsal kurum ya da süreç olarak ele alıp, onun toplumsal sınıf, ekonomik yapı, siyaset gibi diğer kurum ya da süreçlerle ilişkileri incelenebilir. Toplumbilimciler için çekici bir ilgi alanı da dinsel akımların toplumda örgütlenmiş ve yayılmış kalıpları olabilir. Din olgusunun insan ve toplum yaşamında çok büyük ağırlığa sahip olması nedeniyle toplumu makro düzeyde açıklamaya kalkan kuramların kaçınılmaz bir biçimde din üzerinde durdukları, din kurumunu kuramsal sistemlerin bir parçası olarak ele alıp inceledikleri de bir gerçektir.¹

İlk ortaya çıktıkları dönemlerde bir kaç kişi olan dinî cemaatler, bu dine yeni katılanlarla üye sayısını artırıp gittikçe genişleyebilmektedirler. Bazı cemaatler dine davet, cihat ve başkalarını da katma yoluyla genişlemektedir. İslâm dininin yayılması cemaatleşmesi de bu yollarla olmuştur. Dinî cemaatler ve bunların kendilerine has karakteristik özelliklerini, bilimler içerisinde din sosyolojisi ele alıp incelemektedir. Din sosyolojisi, toplumun din üzerine etkisi ile dinin sosyal fonksiyonlarını ve sosyo-kültürel hayat üzerindeki etkilerini konu alır. Dinî cemaatlerin doğuşu, gelişimi ve çöküşünü inceler. Cemaatin iman ve ibadet hayatındaki rolünü inceleme konusu olarak ele alır. Dinî cemaatı ayakta tutan ve bu cemaatin inanç, amel ve cemaatin temelinde yatan

¹ Gencay ŞAYLAN, **İslâmiyet ve Siyaset Türkiye Örneği**, Varlık Yayınları, Ankara 1987, s. 8

mukaddes bağları, din sosyolojisi ele alıp incelemektedir. Din sosyolojisi, dinî cemaatlerin kendi aralarındaki ilişkilerini de inceler. Mezhep, tarikat, grup karakterine bürünmüş cemaatlerin kendi aralarındaki ilişkileri ve mezheplerin bağlı olduğu, mabet tarafından meydana getirilen cemaatlerin ilişkilerini de incelemektedir.²

Toplumsal kurumların en önemlilerinden biri olan din Türk toplumunun manevi yaşantısını, kutsalla ilişkilerini düzenlemesinin yanı sıra, değer duygularının, toplumsal ilişkilerinin ve ahlak hayatının da temelini oluşturmaktadır. Din toplumun dünya ve âhiret sorunlarının aydınlatılmasında da önemli bir fonksiyona sahiptir.³ Dinî cemaatlerin yapısal-fonksiyonel analizi üzerine yapılan bu çalışmanın amacı, Türkiye’de tarikat ve dinselleşme olgusunun mahiyetini belirlemektir. Ayrıca, Türkiye’de dinî cemaat ve tarikat örgütlenmesi yasak olduğu halde, günümüzde insanlar bu tür dinsel örgütlenmelere neden gereksinim duymakta oldukları üzerinde durulmaktadır. Öte yandan yapısal-fonksiyonel açıdan bu dinî kurumların varlığını sürdürmelerinin gerekçeleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Belirtmek gerekir ki bu makale, Türkiye’de yaşanan büyük yapısal değişimin tarikat cemaatleri düzeyinde etkileri ve bu olgunun geçirdiği değişimi, Türkiye’de bugün yaşanan dinsel yeniden örgütlenme ve değişimin anlaşılmasına bir katkı amacıyla yazılmıştır.

1- YAPISAL-FONKSİYONEL KURAMIN ÖZELLİKLERİ

Din olgusuna sosyolojik bir yaklaşımla baktığımız zaman birbirinden oldukça değişik dinî anlayış ve yaşayış biçimleriyle karşılaşmaktayız. Türk toplumunda yaşadığımız dinin anlaşılma ve yaşanma düzeylerinde geçirdiği değişiklikler, farklılaşan bir toplum yapısının ürünü olarak görülebilir. Dinin ve cemaatlerin günümüz toplumlarında aldığı değişik görünümlerin, tek değışkене bağlı olarak açıklanamayacak ölçüde karmaşık ve çok yönlü etki-

² Gustav MENSCHING, **Dinî Sosyolojisi** (Çev. Mehmet AYDIN), Tekin Kitapevi, Konya, 1994, s. 5.

³ Ünver GÜNAY, **Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat**, (Basılmamış doçentlik tezi), Erzurum, 1978, 3

leşimler içerdiği açıktır.⁴ Bu nedenle araştırmamızda dinî cemaatlerin durumlarını incelerken çeşitli faktörlerin rollerini dikkate almamız gerekmektedir. Bütüncül yaklaşım, sosyo-kültürel değişimin tek bir faktörün değil, toplumsal gerçeklikteki bütün faktörlerin karşılıklı etkileşim ilişkileri içinde belirlendiği görüşüyle toplumsal yapıyı her yönüyle açıklamaya çalışır.⁵ Dolayısıyla araştırma alanımızdaki çeşitli olguların birbirleriyle ilişkilerine yaklaşım açısından bütüncül (yapısal-fonksiyonel model) yaklaşımı temel alarak konu açıklanmaya çalışılacaktır.

a) Fonksiyonel Kuram

Fonksiyonel yaklaşım, toplum modelini bütüncü ve dengeli bir süreç olarak yorumlayan ve toplumda mevcut normları, kurumları ve rolleri bu dengeye hizmet eden unsurlar olarak gören yaklaşımdır.⁶

Fonksiyonel kuram soyut olarak iki bakış açısından hareket eder:

a) Bir toplumun üyeleri arasında -minimal düzeyde de olsa- bazı temel değerler üzerinde bir uzlaşma olmaksızın toplum var olamaz. Din mevcut değer sistemini ampirik ve rasyonal olmayan bir tarzda meşrulaştırarak bu birliğe katkıda bulunur,

b) Din hiyerarşik bir sistem içinde değerleri düzene koyar ve herkes tarafından gerçekleştirilebilecek yüksek amaçlar sunar. Böylece insanı, hayal kırıklıkları ve haksızlıkları rölatifleyecek bir duruma sokar ve toplumsal yalnızlık eğilimlerini, birey ve toplum arasındaki gerginlikleri engelleyebilir.⁷

Toplum birbirlerine bağımlı olan ve her biri meydana getirdiği bütünün daha iyi uyumunu sağlamak için belli fonksiyonlara sahip olan öğelerden meydana gelir. Bu öğeler fonksiyonel bütünleşme içinde toplumu meydana getirir ve bunlar:

⁴ Günter KEHRER, **Religions Soziologie**, Saunhung Göschen Verlag, Berlin, 1968, s. 7.

⁵ KEHRER, **a. g. e.** s. 4.

⁶ O. SCHREUDER, "**Die Strukturelle- Funktionale Theorie Und Religions Soziologie**" (Aktaran, Emin KÖKTAŞ), **Türkiye'de Dinî Hayat**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993. s. 35.

⁷ KÖKTAŞ, **a. g. e.** s. 36

- a) Her toplum bir oranda bir öğeler kümesidir,
- b) Her toplum bu öğelerin iyi bir bütünleşmesine sahiptir,
- c) Toplumda her öğe toplumun fonksiyonlarını yerine getirmesine katkıda bulunur,
- d) Her toplumun üyeleri fikir birliğine dayanır.

Ayrıca bu model yapısal-fonksiyonel kuramın şu temel ilkelere dayanmaktadır:

1. Toplumun fonksiyonel bir ünite oluşu, toplumun bütün parçalarıyla beraber çatışmadan uzak, ahenkli ve tutarlı bir şekilde işlemesini sağlar.

2. Fonksiyonculuk, her toplum içindeki maddi ya da manevi her gelenek, maddi varlık, fikir, inanç, o toplum içinde hayati fonksiyonları yerine getiren inançlardır ki bu bir bütünün vazgeçilmez parçalarını oluşturmaktadır.⁸

Fonksiyon kavramı ve fonksiyonalizmin genel özellikleri şunlardır:

1. Fonksiyonalist bakış açısına göre toplum, kendisini oluşturan parçaların salt toplamından farklı bir bütündür. Yani, toplum birbiri içine girmiş karşılıklı fonksiyonel bağlantı içinde bulunan unsurların oluşturduğu sistemler bütünüdür.

2. Bir sistem olarak düşünülen toplumun en önemli fonksiyonu ise bütünleşme olarak görülür.

3. Bütünleşmeyi sağlayan değerler sistemi toplumsal birliği oluşturur.

4. Mükemmel bütünleşme olmasa da iç ve dış etkileri toplumu mevcut değer yargısı ve norm sistemin gereksinimleri doğrultusunda sosyal kontrol, uyum ve denge ortamına yöneltir.

5. Disfonksiyonlar, gerginlikler ve sapmalar olabilir. Fakat zaman içinde çözümlenmeye ve kurumlaşmaya yönelirler ve dengeyi sağlarlar.

⁸ Emre KONGAR, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, s.47.

6. Toplumda uyum, denge, bütünlük, ahenklilik önemli fonksiyonel unsurlardır.

7. Toplumun bir parçasındaki değişme diğer parçalarda da değişmeye kaynaklık eder. Her toplum görece devamlılığı ya da sürekliliği olan öğelerin dengeli bir yapısıdır. Ayrıca toplumun her üyesinin de bir fonksiyonu vardır.⁹

Merton'a göre, fonksiyon konusunda iki önemli yanlış yapılmaktadır.

1) Bir sosyolojik birimin içinde bulunduğu sosyal ya da kültürel sisteme yaptığı yalnızca olumlu katkıları dikkate almak.

2) Öznel bir nitelik taşıyan güdü ile nesnel bir nitelik taşıyan fonksiyonu birbirine karıştırmaktır. Fonksiyon kavramına ilişkin olarak Metron, disfonksiyon, gizli fonksiyon ve açık fonksiyon kavramlarını geliştirir ve sosyoloji incelemelerinde kullanır.¹⁰

b) Yapı ve Fonksiyon Kavramı

Yapısalcılık; inceleme konusu olarak yapıyı ele almak gerektiğini ileri süren çeşitli bilim dallarındaki ortak görüşün adıdır. Bilimsel bir yöntemle konuların incelenmesi gerektiğini savunur. O, yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında, derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi (yapıyı) aramaya çalışır. Yapısalcı akım içinde bilimsel çalışmanın üç aşamalı olduğu söylenebilir. Bunlar:

1. Gerçeklerin gözlenmesi,
2. Bir modelin kurulması,
3. Model yapısının çözümlenmesidir.¹¹

Fonksiyon; bir bütün olarak bir sistem için ya da bir sistemdeki diğer birimler için bir birimin işleyişi ya da varlığının sonuçlarıdır. Merton fonksiyon kavramının beş farklı anlamda kullanıldığına dikkat çeker:

- a) Genel durum ya da toplanma olarak fonksiyon,

⁹ KIZILÇELİK ve ERJEM, **a. g. e.** s. 173

¹⁰ MERTON, **a. g. e.** s. 19

¹¹ Sezgin KIZILÇELİK ve Yaşar ERJEM, **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Göksu Matbaası, Konya, 1992, s. 456.

- b) Meslek olarak fonksiyon,
- c) Bir sosyal statünün üzerine atfedilen aktiviteler olarak fonksiyon,
- d) Sistemin devam etmesine yardım eden sosyal ya da biyolojik prosedürler olarak fonksiyonlar.¹²

Bilim adamlarına göre çeşitli fonksiyon tanımlamaları şu şekildedir: Durkheim'e göre fonksiyon "Sosyal kurumların fonksiyonu, sosyal organizmanın gereksinimleri ve kendisi arasındaki uygunluktur." Brown ise fonksiyonu, organik yaşam ve sosyal yaşam arasındaki analogi için kullanmaktadır. Malinowski'ye göre ise fonksiyon, kültürel ya da sosyal sistemde oynayan roldür. Merton'a göre fonksiyon, belli bir sistemin adaptasyon ya da uyum problemine çözüm yolları sunan, gözlemlenen objektif sonuçlara denmektedir. Parsons'a göre, fonksiyon kavramının en önemli rolü sistem içindeki dinamik unsurların ve süreçlerin önemi için bir ölçüt sağlamasıdır. Robertson'a göre ise fonksiyon, dinin sosyal fonksiyonu grup dayanışmasını korumak ve devam ettirmektir.¹³

b) Yapısal-Fonksiyonel Yaklaşımın Özellikleri

Yapısal-fonksiyonel yaklaşıma göre, her yapı bir fonksiyon sahibi olduğu için gelişir. Yoksa yapılar var olduğu için belli fonksiyonları ortaya çıkmaz. Bir başka anlatımla fonksiyonlar yapılardan önce ortaya çıkar ve kendilerini yerine getirecek yapıların oluşmasına yol açarlar. Yapılar fonksiyonları değil, fonksiyonlar yapıları oluşturur. Buna göre insan ağız olduğu için konuşmaz, konuşma fonksiyonunu yerine getirmek için ağız gelişmiştir. Bu görüş yapısal-fonksiyonel modelin yapısal farklılaşma fikrinin temelinde yatar. Yapısal farklılaşma esas olarak aynı yapı tarafından yerine getirilen fonksiyonların zamanla çoğalmaları ve ihtisaslaşmaları sonunda birbirinden ayrılarak kendilerinin yerine geçecek yeni yapılar oluştururlar. Yapısal-fonksiyonel yaklaşımın temelinde yatan bir diğer görüş ise, bütün toplumsal yapı ve birimlerin, toplumsal sistem içinde fonksiyonel olduklarıdır. Fonksiyonel olma, bir ihtiyacı kar-

¹² Robert K. MERTON, **Social Theory and Social Structure**, The Free Press, New York, 1967, s. 23.

¹³ KIZILÇELİK ve ERJEM, **a. g. e.** s. 170.

şılama ve öteki parçalarla ahenkli bir bütünleşme demektir. Bu yüzden her toplumsal birim yapısal-fonksiyonel modele göre, toplumsal sistem içinde vazgeçilmez niteliktedir.¹⁴

Yapısal-fonksiyonel model, toplumun alt sistemlerini inceleyen bireye kadar iner. Toplumun bir üyesi olarak bireyi, belli bir toplumsal rol içinde ele alır. Bireye de bu nedenle aktör der. Rol kavramı yapısal-fonksiyonel modelin getirdiği ve kullandığı en önemli kavramlardan biridir. Bu kavramın temelini Linton atmıştır. Linton'a göre, toplumların fonksiyonlarını yerine getirmesi bireylerin ya da grupların karşılıklı davranış kalıplarına sahip olmalarına bağlıdır. Bu kalıpların içinde en önemli yeri statüler tutar. Statü soyut olarak belli bir kalıba sahip bir pozisyon demektir. Bir birey çeşitli statülere sahiptir. Statü bireyin toplum içindeki yerini belirler. Statü bireyden farklı olarak bir hak ve görevler toplamıdır. Linton'a göre, rol statünün dinamik tarafıdır. Birey statüsünün hak ve görevlerini yerine getirmeye başladığı zaman bir rolü yerine getirmektedir. Rol ve statü birbirinden ayrılamaz. Statü ve rol karışımı, bir bireyin toplumda yerine getirmesi gereken tutum ve davranışları belirler. Dışarıdan bir müdahale olmadığı zaman bireyler statü ve rollerine uyum sağladıkları oranda toplumun fonksiyonlarını daha iyi yerine getirirler.¹⁵

Emre Kongar, orta boy teoriler olarak yapısal-fonksiyonel modeli ele almıştır.¹⁶ Appelbaum ise, denge teorileri olarak yapısal fonksiyonel modeli esas almaktadır.¹⁷

Orta boy teoriler kapsamında ele alacağımız yapısal-fonksiyonel yaklaşımın temel ilkesi, toplumsal bir yapının o yapıyı oluşturan bütün toplumsal kurumların karşılıklı etkileşimleri içinde anlam kazandığı gerçeğidir.¹⁸ Dolayısıyla toplumsal yapı içindeki çeşitli unsurların birbirleri ile ilişkileri kapsamında ele

¹⁴ KONGAR, a. g. e. s. 48

¹⁵ Ralph LINTON, **The Study of Man Appletion Century Crofts**, (Aktaran, Emre KONGAR), **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, s.146.

¹⁶ KONGAR, a g. e. s.153.

¹⁷ Richar P. APPELBAUM, **Toplumsal Değişme Kuramları**, (Çev. Türker Alkan), İş Bankası Yayınları, Ankara, s.153.

¹⁸ Ryan F. BRYLE, **Social and Cultural Change**, The Ronald Press Company, New York, 1969, s.44.

alınarak incelenmesi gerekmektedir. Yapısal-fonksiyonel yaklaşım, toplumsal yapıyı çoklu bir nedensellik içerisinde inceler.¹⁹

T.Parsons ve Marion Levy ihtiyaçların tatmininin bütün toplumsal sistemlerin fonksiyonel gereği olduğunu öne sürmektedir. Onlara göre fonksiyonel sistem teorisi, üç ana koşul içermektedir. "Fonksiyonel gerçekler, karşılıklı dayanışma ve denge" unsurlarıdır. Bu anlamda sistemin fonksiyonel çerçevesi tamamen etki-tepki ilişkisi içinde olan dört yapısal kategoriye ayrılmaktadır: "Değerler, normlar, gruplar ve roller" Üyelerin sahip oldukları rollerden yoksun hiçbir grup olmadığı gibi, bir grubun parçası olmayan hiçbir rol yoktur. Öbür taraftan normlarla yönetilip disiplin altına alınmayan hiçbir grup ve rol olmadığı gibi, toplumda değer kalıplarından soyutlanmış grup da yoktur.²⁰

İşlevsellik, toplumsal ve kültürel olguların toplumsal-kültürel sistem içerisinde yerine getirdiği işlevlerin çözümlenmesidir. İşlevselcilikte toplum, hiçbir kısmının bütünden ayrı olarak anlaşılamayacağı ve birbirleri ile ilişkili kısımlardan oluşan bir sistemdir.²¹ Bu görüşe göre, her hangi bir kısımdaki değişim, sistemin diğer kısımlarında bir miktar dengesizliğe ve bir ölçüde de bir bütün olarak sistemin yeniden düzenlenmesine yol açar. İşlevselcilik, biyoloji bilimlerindeki organik sistem modeline dayalı olarak geliştirilmiştir.²²

Toplumsal yapının bütün özellikleri ve toplumsal kurumların genel doğası ile ilgilendiği için, işlevselcilik makro sosyolojide odaklanmıştır. İşlevselcilerin, bir toplumsal sistemin birbirleri ile ilişkili kısımları ifadesi, bir tarikat veya cemaat yapısına bakılarak anlaşılabilir. Burada cemaati oluşturan kısımlar, tarikatın yapısı, şeyh mürit ilişkileri, halifeleri, tekke veya dergâhları, orada görevli olanlar ve benzerleridir. Bütün bu kısımlar birbirleriyle ilişkilidir ve bunların birbirlerine karşı oluşan problem, karşılıklı olarak diğerlerini de etkilemektedir. Tarikat ve cemaat

¹⁹ Robert H. LOVER, **Perspectives on Social Change**, Allyn and Bacon Boston, 1978, s. 84.

²⁰ Ahmet N. YÜCEKÖK, **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, A.Ü.S.B.F.Y. Sevinç Matbaası, Ankara, 1981, s. 10

²¹ Talcott PARSONS, **The Present Status Of Structurel-Functional Theory In Sociology**, New York, Harcourt Brace Javanovich, 1975, s. 67

²² George A. Theodorson And Achilles S. Theodorson, **A. Modern Dictionary of Sociology**, New York, Thomas Y. Crowwell Co. 196 s. 167

yapısının bir sistem olarak dengesizliğine yol açacak içerde ve dışarıdaki olumsuz şartlar tüm yapıyı etkiliyor ve kısa sürede problemler giderilip yeniden uyum sağlanıyor. 28 Şubatta olduğu gibi baskı olabiliyor, cemaat yapısının bir bölümü fonksiyonunu yerine getiremeyebiliyor. Hatta bu tedirginliklerden herhangi biri, çok zaman, sistemin geçici olarak işlemez hâle gelmesi noktasına kadar bir ölçüde dengesizlik sonucunu verebiliyor. Fakat kısa bir süre sonra sisteme yeniden uygun hale gelebiliyor.

Toplumsal sistemlerin bu yol ile çözümlenmesinde, işlevselciler üç öge üzerinde durmaktadırlar:

1 - Sistemin kısımlarının birbirleri ile ilişkili ve birbirlerine dayanır olması.

2- Toplumsal sistemde bir organizmanın normal veya sağlıklı durumuna benzer "normal" veya denge hâlinde bir durumun mevcut olması.

3- Sistemin bütün kısımlarının, normal hâle dönmek için, yeniden organize olması.

İşlevselcilerin en önemli önermelerinden biri, daima böyle bir yeniden düzenleme ve dengeyi yeniden sağlama eğiliminin olacaktır. Toplumsal sistemlerin dengeyi nasıl koruduğunu ve nasıl yeniden denge kurduğunu çözümlerken, işlevselciler merkez kavram olarak paylaşılmakta olan değerleri veya arzu edilenler ile ilgili, genel olarak kabul edilen standartları kullanma eğilimindedirler. Değerler ile ilgili görüş birliği, bireylerin buldukları topluma ahlâksal olarak bağlı olacakları demektir. Değerlere önem verme, işlevselciliğin en belirgin ikinci özelliğidir. İşlevselcilik, toplumun birliğine ve üyelerinin paylaşmakta oldukları hususlara ağırlık vermektedir. Modern işlevselcilerin en önemli entelektüel olanları Auguste Comte (1798–1857), Herbert Spencer (1820–1903), Vilfredo Pareto (1848–1923) ve Emile Durkheim (1858–1917) gibi sosyologlardır. Comte, Spencer ve Pareto toplumsal sistemin kısımlarının karşılıklı bağımlılığı üzerinde, Durkheim, bütünleşme veya dayanışma üzerinde durmuşlardır.²³

²³ Bkz. A. Comte, **The Positive philosophy, Trans**, Harriet Martineau, London, Bell, 1896, Vol II. S. 45. H. Spencer, **The Principles of Sociology**,

Parsons, toplumu ya da toplumsal sistemi, dört eşit parçaya böldüğü geniş bir dörtgen olarak görmektedir. Bunu, AGIL "A" Uyum (adaptation) "G" amaca yönelme (goal attainment), "I" yani bütünleşme (integration), "L" gizli modeli sürdürme-gerilim yönetimi (latent pattern maintenance - tension management), yöntemi ile açıklamıştır. Dört sistem gereksinimi ile ilgili olarak, akılda tutulması gereken nokta, Parsons'ın bunların toplumsal denge için şart olduğuna inanmakta olduğudur. Parsons 'ın kuramına göre, bunların günden güne devamlı olarak işlenmesi, iki mekanizma yolu ile sağlanır: *Toplumsallaşma* ve *toplumsal denetim*. Toplumsallaşma "işlediği" takdirde, toplumun bütün üyeleri paylaşılan değerlere bağlı olacaklar, örnek değişkenler arasında uygun olan seçimleri yapacaklar ve uyum, bütünleşme ve diğer hususlarda kendilerinden beklenenleri yapacaklardır. Parsons'ın sistemi her şeyden önce bir *denge* sistemidir; çünkü her aktör, kültürel ve toplumsal yönlerden beklenen işlevleri yerine getirmek durumundadır. Parsons'ın dediği gibi, "Herhangi bir toplumsal sistemin işlevini sürdürmesini sağlamak için birçok karmaşık sürece gerek vardır; bu sistemin üyeleri hiçbir şey yapmayacak olurlarsa sistem kısa sürede yok olur". Şöyle ki, bütün kültür değerleri iyice benimsenmiş ise ve bütün aktörler ve birimler kendilerinden beklenenleri yapacak olurlarsa, sistem mutlaka denge hâlinde olacaktır.²⁴

Fonksiyonel yaklaşım uyumcu bir toplum modeline dayanmaktadır. Toplum içerisinde yer alan bir grup, rol, norm, ya da değerler toplumsal sistemin herhangi bir ihtiyacını karşıladığı ölçüde fonksiyonel bir niteliğe sahiptir. Yani toplumsal sistemin aksamadan işlemesine katkıda bulunmaktadır. Bu katkısını sağlamadığı zaman sistemin o alandaki ihtiyaçları cevapsız kalır. Belirli bir sosyal ya da siyasal sistem incelenirken fonksiyonalist yaklaşım bir davranış kalıbının nasıl meydana geldiğini değil, sistemi bir bütün olarak yaşatmada o davranış kalıbının ne gibi bir rolü olduğunu inceler. Bir toplum sisteminin yapısını meydana getiren roller, normlar, toplumun kültürü, bu kültürün oluşturduğu değerler, gruplar ve kurumlar fonksiyonel teoride sistemin

New York, 1896,s. 56. E. Durkheim, **The rules of Sociological Method**, New York, The Free Press, 1982, s. 45. R. K Metron, **Social Teory And Social Structure**, New York Free Press, 1957, s. 151.

²⁴ PARSONS, a. g. e s. 211

ayakta durmasını sağlayan bir uyuşum içindedirler. Böyle bir uyuşumu sağlamada yardımcı olan yapısal unsurun bu uyuşumcu katkısı, onu toplum yapısı içerisinde olan fonksiyoncu teorisyenler bu noktadan hareketle kaçınılmaz olarak toplumsal sistemin başlı başına bir bütün teşkil ettiği görüşüne varmaktadır. Kişinin toplum içerisinde sığınabileceği kurumların oluşmaması kişiyi ister istemez ya cemaat yapısına sığınmaya itmiş ya da kişi sorunlarına çözüm bulabilmek için var olan dinsel kurumlara kendini adanmıştır.

2- DİNİ CEMAATLERİN TOPLUMLA OLAN İLİŞKİLERİ

Din sosyolojisi sahasında dinî cemaatler ve özellikle de tarikatlar, sosyologların ve din bilimi araştırmacılarının oldukça dikkatini çekmiştir. Ülkemizde çeşitli dinlere mensup grup ve cemaatler toplumbilimciler tarafından yoğun araştırma konusu yapılmıştır. Bu bakımdan din toplum ve insan yaşamında son derece önemli bir kurum olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Amacı insan ve toplumu kavrayıp açıklamak olan sosyoloji ve bilimin çeşitli alt disiplinleri din kurumu ya da kavramı üzerinde düşünmek ve çalışmak zorunda kalmışlardır. Çünkü din insan ilişkilerini, insan tutum ve davranışlarını, toplumsal yaşamı belirleyen temel kurumlardan birisi olagelmıştır. Böyle olduğu için de din sosyologların ilgisine konu olmuştur. Din kurumunun mevcut toplumsal dengeleri ve düzeni koruyup sürdürme işlevi, günümüz toplumbiliminin en yaygın yaklaşım ve ele alış biçimini meydana getirmektedir.

a) Din kavramı

Din Arapça'da, usul, âdet, tutulan yol ve huy gibi manalara gelmektedir. Ayrıca din, mülk, idare etmek, hükmetmek, ceza, yargı, hesap, muhasebe ve mükâfat manalarında da kullanılmaktadır. Farsça din, din ve mezhep edinmek, inanmak ve âdet edinmek manalarını ifade etmektedir. Buna göre din, kişinin bağlandığı ve uyduğu nazari ve amelî yoldur. Kur'an-ı Kerim'de din kelimesi, taat, itaat, teslimiyet, ibadet ve millet gibi anlamlara gelmektedir.²⁵ İslâm kelamcıları dinî, Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla va'z edilen ve saliklerini dünya

²⁵ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 2-3

ve âhirette saadet ve necata götüren, itikat ve amellerden mürekkep bir müessese olarak tarif etmektedirler.²⁶

Dinî, Tylor, ruhî varlıklara inanç, Brown, bizim dışımızda olan manevî veya ahlâkî güce bağlılık, Geertz, insanlarda uzun süreli, geniş kapsamlı ve güçlü güdüler yerleştirmeye çalışan bir semboller sistemi olarak tanımlamakta ve böylece dindeki sembolik ve fonksiyonel yönü vurgulamaktadır. Ayrıca, dinî kültürel bir sistem olarak da görmektedir.²⁷ Annemarie Schimmel de dinleri “ilkel kabile dinleri, millî dinler ve evrensel dinler” diye üçe ayırır.²⁸

Dünyada yaşayan her toplum şu veya bu biçimde bilinen bir dine sahip olmuştur. Sosyolojik araştırmalarda devlet kuramamış birçok toplum görüldüğü halde dinsiz hiçbir topluma rastlanılmamıştır. Bazı dinler toplumda birtakım kurallar koymakta ve bu kurallara doğaüstü bir nitelik atfederek yaptırım sağlamaktadır. Din; kendine inancı, bireylerin hareket ve tavırları açısından uyum sağlama etkisi olan bir sistemdir. Böylece bir dine inanan bireyler farklı derecede olsalar bile bir birlik oluştururlar. H. Bergson, Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı, adlı eserinde “Geçmişte ne ilmi ne sanatı ne de felsefesi olan insan toplulukları bulunduğu gibi bu gün de bu tür toplumlara rastlanabilir. Fakat dinsiz toplum asla var olmamıştır” demektedir.²⁹ Buradan anlaşıldığına göre dine inanma konusu insanın özünde doğuştan vardır. Din sosyologları dinî, korkutucu ve büyüleyici sır, olarak vasıflandırarak, kutsalın tecrübesi veya yaşanması olarak tanımlamaktadırlar. J.M Yinger’in “Din, bir halk grubunun onun vasıtasıyla beşer hayatının temel problemlerine çözümler aradığı bir inanç ve pratikler sistemidir.” şeklinde ki din tanımı, daha çok fonksiyonel bir din anlayışına yönelik tanıma uygundur. Aynı şekilde E. Durkheim de dinin fonksiyonunun toplumun bütünleşmesi ol-

²⁶ Ömer Nasuhu BİLMEN, **Muvazzah İlm-i Kelâm**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1959, s. 35

²⁷ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 192–204.

²⁸ J Wach, **Sociology of Religion**, Chicago, 1951, s. 130

²⁹ H. Bergson, **Les Deux Sources de la Morale et de la Religion**, Paris, 1964, s. 202.

duğunu belirtirken, fonksiyonel bir din anlayışına yönelmiş olmaktadır.³⁰

Din, bir dinî birliği ve cemaatleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bizzat kutsalın kavranışı, şu veya bu şekildeki topluluğu ifade etmektedir. Din öyle bir sistemdir ki unsurları, dinî inançlar, değerler, kurumlar, pratikler, ayinler ve teşkilatlardır. Dinî inançların ve pratiklerin, toplumun gerek bütünleşmesinde ve gerekse farklılaşmasında önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Sırf dinî gruplar, üyelerini her şeyden önce din bağı ile birbirine bağlamış grup ve topluluk şekilleridir. Din kardeşliği esasına dayandıkları için bu tür gruplarda manevî ve dinî bağ, tabii ve organik bağlardan daha güçlüdür. Yeni bir dinî inanç etrafında bir araya gelenler müşterek dinî tören ve tapınmalarla birbirlerine kenetlenir ve dış dünyaya karşı yeni bir tutum oluştururlar. Bu durum yeni dinin taraftarlarını geleneksel toplum içinde farklılaştırır ve hatta yalnızlığa iter. Kendi aralarında kardeşliğin ve beraberliğin artmasını sağlar ve gizli cemiyetler olarak kalmaya mahkûm olur.³¹

Toplumlar değişik kültürel özelliklere sahip olduğu için, din de her toplumda farklı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tek bir din tanımlaması yapmak güçtür. Bütün dinlerdeki belki de tek ortak ilişki hemen her dinin kutsal sayıp saymadığı birtakım olay, faaliyet ve varlıkların olmasıdır. Kutsal sayılan şeylere saygı duyulur, onlardan korkulur, sakınılır ve onlar yüceltilir. Bunlara yaklaşma da ancak belirli zamanlarda ibadetlerle mümkün olmaktadır. Durkheim'e göre din, kutsal varlıkla ilgili her türlü ibadet ve inançlardan meydana gelen toplu bir sistem olarak tanımlanır. Bu sistemin öğelerini ise kurumlar ve ayinler olarak belirtmektedir. Comte ise dinî, bireyin kişilik ve karakterini düzenleyen bir öz olarak tanımlamaktadır.³² Dinler aynı zamanda neyin doğru, neyin yanlış, nelerin uygun veya uygunsuz olduğunu açıklayan temel kültürel değerleri de belirler. Dine inanan kişiler dinin gereklerini, kurallarını, değerlerini, ciddiyetle

³⁰ M. Yinger, **The scientific study of Religion**, Macmillan, Toronto, London, 1970, s. 23.

³¹ Ünver GÜNAY, **Din Sosyolojisi Ders Notları**, E.Ü.İ.F.Y. Kayseri, 1986, s. 165.

³² Enver ÖZKALP, **Davranış Bilimlerine Giriş**, A.Ü.Y. Türk Tarih Kurumu Basımı, Ankara, 1986, 100.

göz önünde tutmakta ve hareketlerini bunlara uygun bir biçimde düzenlemektedirler.

Durkheim dinî; bütünü kısımları birbirine bağlı inanç ve törelerden oluşmuş kutsal şeylere ilişkin ve üyelerini aynı bir toplumda birleştiren bir bütün olarak tanımlamaktadır. Dinler koydukları davranış kurallarını doğaüstü, ancak etkin yaptırım türleriyle destekler. Bu kurullarla müminlerin tutum ve davranışlarının, uyumlu ve tutarlı bir sistem oluşturmasına çaba sarf ederek, müminlerin davranışlarını bu gereklere uydurmaya çalışırlar. Dinî inançlar, kurumsal nitelik aldığından normlarla desteklenir. Din bir toplumsal kontrol aracı olduğu için bazı toplumsal kurumlara kutsal bir nitelik verebilir.³³ Dinin en genel anlamda toplum yaşamında şu fonksiyonları yerine getirdiği söylenebilir:

- a) Din toplumun bütünlüğü ve devamlılığı için yardım eder.
- b) Dinler toplumun üyelerinin yaşamın güç şartlarında varlığını sürdürmesini sağlar.
- c) Dua etmek insanları sıkıntı ve baskılardan kurtarır, rahatlatır ve insanlara manevî doyum sağlar.
- d) Dinî tören ve ibadetler toplum üyelerinin birbirleri arasındaki dayanışma ve bütünlüğü korur ve devamlılık sağlar.³⁴

Dinin geçmiş ve günümüzdeki toplumsal durumu bakımından en önemli fonksiyonlarından biri de toplumsal kontrol aracı olarak toplumun bütünleşmesine, birlikte kardeşçe yaşamasına ve toplumsal düzenin korunup devam etmesine katkıda bulunmasıdır. Bu bağlamda bir cemaat hâline gelmiş olan fertlerin meydana getirdikleri sosyal kurumlarda temel olarak bazı özellikleri gözlemek mümkündür. Bunlar dinî cemaat oldukları için bazı ibadetleri icra eder, bazı kural ve kaideleri de kabul ederek ve mutlak bir değere itikat ederler. Bu değer başka hiçbir şeye kıyaslanamaz ve cemaati birleştiren müşterek bir konu olur. Cemaatin üyelerini en yüksek derecede manevî bir kudretle münâ-

³³ Emile Durkheim, **Dinî Hayatın İbtidai Şekilleri**, C.I, (Çev. H. CAHİT), İstanbul, 1923, s. 55

³⁴ Nurettin Şazi KÖSEMİHAL, **Durkheim Sosyolojisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971, s. 100.

sebete geçirir. İbadetler, ayinler, törenlerle üyeleri arasında din birliği meydana getirmektedir.

Diğer yandan din Tanrıyı konu almak üzere ferdi duygular, itikatlar ve alışkanlıklardan meydana gelen toplu bir sistemdir de. Bu sisteme bağlı kalan bireyler, manevî bir birlik ve cemaat meydana getirirler.

Dinin modern toplum yaşantısında yerine getirdiği birtakım başka görevleri de vardır. Bunlar kısaca şu şekilde sıralanabilir:

- a) Gönül rahatlığı ve huzur sağlama fonksiyonu vardır.
- b) Toplumsal denetimi ve yol göstermeyi sağlar.
- c) Toplumsal refah, eğlenme ve dinlenme hizmetleri gördürür.
- d) Toplumsal değerlerin formüle edilmesini temin eder.³⁵

Edward Sapir'e göre, bütün insanlık tarihinde dinin görevi belirli önemli normları pekiştirmek, günlük yaşamın anlaşılabilir ve tehlikeli ortamı içerisinde insanlarda bir gönül rahatlığı oluşturmak, onları huzura kavuşturmak, insanların stres ve kaygılarını azaltmaktır. Dinsel kurumlar insana nasıl yaşaması gerektiğini gösterirler ve toplumda bir düzeni nasıl oluşturduklarını belirttikleri için de kurumsallaşmış bir özellik taşımaktadırlar.³⁶ Böylece din, hem bireyler arası hem de gruplar arası ilişkilerin özelliklerini belirterek toplumsal birliği sağlamış olmaktadır. "Din tarihsel süreçte içerisinde her toplum içerisinde toplumsal yapının önemli bir unsuru olarak her zaman karşımıza çıkmaktadır."³⁷

Din, bir taraftan topluluk içindeki kurumları derinden etkilemesi bakımından rol oynarken diğer taraftan da insanlar arasında dinî gruplar, tarikatlar, dinî kuruluşlar gibi bazı toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bunun yanında bütün toplumlardaki dinî cemaatler ve din dışı cemaatlerin de

³⁵ Osman PAZARLI, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1982, s. 27.

³⁶ ÖZKALP, **a. g. e.**, s. 106.

³⁷ M. Rami AYAS, **Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma**, (Basılmamış Doktora tezi), Ankara, 1970, s. 6.

ortaya çıkmasında belirli kurallar etrafında örgütlenmesinin de dinin önemli bir fonksiyonu olduğu sosyal bir gerçektir.³⁸

Bireyin toplum içindeki ilişkilerinde dinin yol göstericiliği bulunmaktadır. Toplumunu oluşturan bireylerin davranışlarının kaynağının dinsel nitelikli olanları diğerlerinden daha fazladır. Çünkü her toplumda din vardır, aileyi etkileyerek ta çocukluktan itibaren oluşan davranış kalıplarının temelinde dinsel etkenler bulunmaktadır.³⁹

Böylece bir dine has zihniyetin, o dine inananlar arasında paylaşılması ve yayılması sonucunda, bireyler normal dünyevî hayatlarını sürdürürken ve gündelik işlerini görürken bile bu zihniyetin etkisi altında kalırlar. Bu zihniyet dinin, kültür ve topluluk hayatının din dışında kalan kısımlarında da varlığını hissettirmesinin başlıca nedeni olmuştur. Özellikle kapalı toplumlarda dinî kültürün birey üzerindeki yoğunluğu daha hâkimdir. Bireyin içinde doğduğu ve hazır olarak bulduğu bu çevre bireyin birçok özelliklerini tayin etmede önemli rol oynamaktadır.⁴⁰

b) Cemaat Kavramı

Cemaat; belirli bir bölgeye yerleşmiş ve ortak amaçlarını aynı araçlarla gideren ve aralarında karşılıklı ilişkileri olan toplumsal bir gruptur.⁴¹ Bir toplum içinde aynı dinî paylaşıma veya bunun küçük bir kısmına da cemaat denilmektedir. Örneğin İslâm cemaati ve bunun içinde yer alan tarikat cemaati gibi. Bir toplum içinde sürekli olarak aynı yerde oturan insanlar arasında kendiliğinden bir toplumsal yakınlık ve grup bilinci oluşur. Bu anlamda cemaati belirli bir bölgede birlikte yaşayan ve üyeleri bazı toplumsal ilişkilerle birbirine bağlı bulunan bir toplumsal grup olarak da adlandırmak mümkündür.

Tönnies, iki tür ilişki ve bu ilişkilerden doğan iki tür toplumdansöz etmektedir. Bu iki toplum arasındaki ayrımı belirleyen

³⁸ Hans FREYER, **Din Sosyolojisi**, (Çev. Turgut KALPSÜZ), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1964, s. 3.

³⁹ Baykan SEZER, **Toplum Farklılaşması ve Din Olayı**, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1981, s. 215.

⁴⁰ FREYER, **a. g. e.** s. 71.

⁴¹ Ekrem ALTAY, **Yeni Sosyoloji**, Ticaret Turizm Yüksek Okulu Yayınları, Ankara, 1976, s. 12.

üç temel nokta ise, büyüklük, amaç ve duygusal yoğunluktur. Geleneksel toplumlarda grupların küçüklüğü, daha duygu yüklü ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğunu söylemektedir. O, ilişkilerin gayriresmî olduğu, diğer bir deyişle duygu ve sevgi yüklü olduğu, akrabalık bağlarının ve geleneklerin önem kazandığı bu tür ilişkilere ve bu ilişkilerin hâkim olduğu toplumlara "Gemeinschaft" (cemaat) demektedir. Burada benzerlik hâkimdir. Toplumun yapısı küçük ve gelenekseldir. İnsanlar birbirine yardım amacıyla yaklaşır. Çıkar ilişkisi geçerli değildir. Durkheim ise cemaat kavramını ve özelliklerini mekanik dayanışma kavramı ile açıklamaktadır.⁴²

Endüstrileşmiş toplumlarda ise ilişkilerin çıkara dayandığını, resmî olduğunu, büyük organizasyonlar tarafından kurulduğunu ve yürütüldüğünü, ekonomik veya politik amaçlı oldukları gözlemlenmiştir. Tönnies'in adlandırdığı bu ilişki biçimine ise "Gessellschaft" cemiyet denilmektedir. Bu tür ilişkiler ise, gelişmiş ve kalabalık toplumlarda görülen soğuk, sevgiden arınmış, çıkarlara dayalı, her şeyin bir ücretinin bulunduğu bir ilişki sistemidir. Burada önemli olan insanların yüklendiği rolü en iyi biçimde yerine getirmeleridir. Duygulardan ziyade akılcılık önem kazanır. İşlerin en iyi ve başarılı bir biçimde yapılması toplumu ayakta tutan temel koşuldur. Burada insanlar kendi çıkarları doğrultusunda diğer insanları kullanırlar, ekonomik sistem akılcı, rasyonel ve resmî kurallar üzerine kuruludur. Durkheim ise cemiyet kavramını organik dayanışma kavramı ile açıklamaktadır.⁴³

Cemaat kendiliğinden meydana gelen, kan birliğine, müşterek duygu ve yaşayış esasına dayanan gruplardır. Bu gruplar dar çerçeveli ve gelenekseldirler. Sosyal hayata örf ve âdetler hâkimdir. Cemaatin maddî ve manevî neyi varsa müşterektir. İşbölümü gelişmemiştir. Dinî cemaatler bunun en güzel örneğidir. Geniş bir cemiyette dahi dinî hayat bir cemaatleşmedir. Müşterek kutsallıklara inananların oluşturduğu bu gruplarda üyeler ortaklaşa inanış, ortaklaşa ibadet, benzer bir hayat tarzı ile birbirine sıkıca bağlanmıştır. Aralarında bazı farklar önemini kaybetmiştir.⁴⁴

⁴² ÖZKALP, a. g. e. s. 49.

⁴³ Enver ÖZKALP, **Sosyolojiye Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1993, s. 232

⁴⁴ Nurettin TOPÇU, **Sosyoloji**, Hareket Yayınları, İstanbul, 1984, 12.

Din bizzat kendine has bir takım sosyolojik tezahürler meydana getirmektedir. Dinî cemaat, toplum hayatının bütün şartlarını paylaşan insanlardan oluşan kapalı bir gruptur. Cemaati idare edene yazısız hukuk niteliğindeki örf ve âdetler geniş maddada müesseselerdir. Sırf dinî cemaatler evrensel dinler tarafından oluşturulur. Bunlar:

- a) Bilgin - talebe ilişkisi üzerine kurulan cemaatler,
- b) Şeyh - mürit ilişkisi üzerine kurulan cemaatler,
- c) Müminler topluluğu üzerine kurulan cemaatler,
- d) Mezhepler cemaati üzerine kurulan cemaatler,
- e) Tarikatlar cemaati üzerine kurulan cemaatler olarak sayılabilir.⁴⁵

c) Dinî Cemaat ve Toplumsal Değişme

Dinî cemaatler, üyeleri birbirine din bağı ile bağlanmış topluluk şekilleridir. Dinî cemaatlerde manevî ve dinî bağ tabii ve organik bağlardan daha güçlüdür ve din kardeşliği önemlidir. Bir dinî inanç etrafında toplanarak müşterek dinî tören ve tapınmalarla birbirlerine kenetlenir ve dış dünyaya karşı yeni bir tutum oluştururlar. İlk dinî cemaat mensuplarının, belli bir sosyal ekonomik ve kültürel çevreden geldikleri yahut farklı çevrelere ve sosyal kategori ve statülere sahip buldukları tespit edilebilir. İlk cemaatin oldukça açık bir yapısı mevcuttur. Bu yapı içinde din önderinin şahsiyeti ve statüsü itibariyle merkezî bir mevkie sahip olup yeni dinin taraftarları onun etrafında toplanmışlardır.⁴⁶

Dinî cemaatlerde kurucuya yakın olanlar, onun vefatı üzerine yerine geçerler. Cemaat üyelerinin farklı yaşlarda, mesleklerde ve değişik alanlarda olmaları daha sonraki farklılığı doğuran temel neden olmaktadır. Cemaat kurucusunun vefatından sonra kendi karizmatik yerini, dinî nazariyesini, inançlar, ibadetler, ayin ve törenler, gelenek, görenek ve bir takım teşkilatlar almıştır. İlk saf halinde toplumsal değişmelere paralel olarak günün şartlarına uygun hale getirmeye çalışılır. Herhangi bir dinî cemaate giren

⁴⁵ MENSCHING, a. g. e. s. 5.

⁴⁶ GÜNAY, a. g. e. s. 170.

kimse daha önceki, mesleği, bilgisi ve kültürü ile girdiği için cemaatin bazı özelliklerini kendi anlayışı çerçevesinde yorumlamakta ve uygulamaktadır. Buda zamanla dinî cemaatin öz yapısında birtakım sosyal değişmelere neden olmaktadır.

Toplumsal değişme bilimsel ve nesnel bir kavramdır. Bu yüzden iyilik ve kötülük gibi herhangi bir değer yargısı taşımaz. Hiçbir yön ifade etmeyen bir kavramdır. Değişme ilerleme şeklinde olabileceği gibi gerileme şeklinde de gerçekleşebilir. Bu bakımdan toplumların ilerlemesi de gerilemesi de toplumsal değişme kapsamına girmektedir. Toplumsal değişme nüfusun yapısındaki hareketliliklerden toplumdaki kurumların düzenlemelerindeki yeni oluşumlara varıncaya kadar geniş ölçekli değişmeleri ifade eder.⁴⁷ Diğer bir ifadeyle toplumsal değişme; toplumsal yapıda yer alan ilişkilerin, fikir ve düşüncelerin yeni bir biçim ve içerik kazanması sonucunda insanlar arası ilişkilerin değişmesi olarak da anlaşılabilir.⁴⁸

Toplumsal değişme, insan toplumlarının görülmeye başladığı günden bu yana bütün alanlarda gözlenen toplumsal bir olgudur. Kapalı cemaat özelliği taşıyan toplumlarda, sosyal değişme, yalnızca toplumun kendi değerlerini, kendisinin değiştirmesine dayanmaktadır. Değişmenin hızlı ve yavaş oluşu toplumdan topluma değişir. Günümüzde Telekomünikasyon ağının yaygın olduğu günümüzde toplumlar kapalılıktan kurtuldular, kapılarını diğer toplumların kültürlerine açtılar ya da açmak zorunda kaldılar. Başka toplumlarla etkileşim, toplumların değişme ihtiyacını da artırdı ve toplumsal değişme toplumun her kesiminde hızlı bir şekilde yayılma gösterdi. Dinin toplumsal değişmeyi yavaşlattığı ve olumsuz yönde etkilediği bir gerçektir. Ancak bu alanda da değişme yoktur demek doğru değildir.⁴⁹ Hatta din bazı durumlarda kendisi de toplumsal değişmeyi etkilemekte ve hızlandırmaktadır.

Her toplum istemediği halde değişmek zorunda kalır. Bir toplumu değişmeye zorlayan toplumun benimsediği ve özümlediği yeni değerlerdir. Kültürde, toplumsal kurumlarda, bilimde, tek-

⁴⁷ Elbert W. STAWART, James A. GIYN, **Introduction to Sociology**, Mc Grow Hill Publishing Company Ltd, New Delhi, 1981, s. 382.

⁴⁸ Richard T. LEPIERE, **Social Change**, M. Grow Hill Book Company, New York, 1965, s. 70.

⁴⁹ GÜNAY, a. g. e. s. 170.

nolojide, ilişkilerde, yönetimde meydana gelen değişme, toplumun tüm yapısını etkilemektedir. Yenilik oldukça değişme devam edecektir.

Din kültür değişmelerine de yol açar. Ayrı kültürden evlenme, din değiştirme, dolayısıyla kültür değiştirme gibi ferdi olaylardan kitlesel olaylara din ve kültür değiştirmelerine kadar din bizzat sosyal değişmede rol oynamaktadır.

Türkiye'deki dinî cemaatler, tarihî oluşum içinde bu değişmeden nasibini almıştır. Bunun en canlı örneği, aynı toplumdaki giysiler ve bazı davranış kalıplarının birbirine benzemeyişidir. Aynı cemaate mensup olunmasına rağmen bölgesel ve kültürel farklar ayrı olduğu için değişimden farklı şekillerde etkilenmişlerdir. İlk dinî gelenek ile günümüz arasında da farklı anlayış ve davranışlar vardır. Üstelik en az değişen kesim din ve dinî cemaatler olmasına rağmen. Bu alanda da gözle görülür toplumsal değişmeler vardır.

Kıray ise, bunu tampon kurumlar kavramı ile açıklamaktadır. Kıray'ın tampon kurumlar modelini şu şekilde kısaca özetlemek olanaklıdır:

- a) Her toplumsal yapı bir bütündür, bütünsel özellik taşımaktadır.
- b) Bu bütün, insan ilişkilerinden ve bu ilişkilerin doğurduğu değerlerin etkileşimlerinden oluşur.
- c) Bu bütün, her zaman aynı olmayan bir hız ve tempo ile değişmektedir.

Tampon kurumlar toplumsal değişimin buhransız olmasını sağlarlar. Toplumsal çözülmenin önüne geçerler. Gerek bünye gerekse fonksiyon bakımından hem eski hem de yeni toplumsal yapı içindeki öğelerden farklı nitelikleri vardır. Bu kurumlar toplumsal yapının çeşitli yönlerini birbirine bağlarlar. Bütünün bir parçası olarak bütünleşmesi sağlanamayan yapı ve fonksiyonlar kaybolur. Bunların yerini tampon kurumlar doldurur. Böylece toplumun orta hızda bir değişmede dengeli kalmasını sağlar. Toplumda değişme olur ve tampon ku-

rumlar devreye girerek toplum dengeye gelir ve tekrar eski durumuna döner.⁵⁰

Dinî cemaatleri değişen bir toplum içinde makro düzeyde tampon mekanizma fonksiyonuna sahip bir birimdir. Kuşkusuz tarikatlar ve dinî cemaatler, değişen bir toplum içinde tek tampon mekanizma değildirler. Hatta öteki tampon mekanizmalarla kendi güvenliğinin sağlandığı da bir gerçektir. Bu da tarikatların diğer toplumsal kurumlarla ilişkisinin bir sonucudur. Gelişme düzeyi ne olursa olsun bir toplumun her an değişmekte olduğu kabul edilirse her toplumda tampon mekanizmaların bulunduğu ortaya çıkar. Bu ise bizi tarikatın bizim toplumumuz gibi toplumlarda mikro düzeydeki fonksiyonlarının yanında makro düzeyde de bir fonksiyon sahibi olduğu sonucuna ulaştırır. Çünkü tarikat üyeleri toplumun bütün öteki alt sistemleriyle yakın etkileşim halindedir. Tampon mekanizma kavramı tarikatı, toplumsal yapı içinde çok yönlü bir etkileşim sonucu fonksiyon ve yapı değiştirerek, toplumun bütünlüğünü ve kişinin güvenliğini sağlayan bir birimdir. Böyle bir olgunun ise tek bir yapıya sahip olamayacağı açıktır. Zaten tampon kurum, tanımı gereği tek tip bir yapıya sahip olamaz. Toplumsal değişmeler sonunda tampon kurumlarda meydana gelen yapı değişmeleridir ki, onlara tampon mekanizma fonksiyonları adı verilmektedir.⁵¹

Toplumlar sürekli dinamik halde yaşasa, toplumda düzen, birlik olmaz, sürekli değişme anlarında bireylerde birtakım uyumsuzluk gözlenir. Toplumlar sürekli statik halde bulursa o zamanda durağanlaşır, gelişme ve değişme olmaz. Bu nedenle toplumlar kısa süreli dinamik, uzun süreli statik olarak belli bir düzen içinde yaşar. Değişme anında ortaya çıkan problemlere karşı tarikat gibi tampon mekanizmalar devreye girerek toplumda uyumu, birliği ve düzeni sağlama işlevini yerine getirirler.

d) Dinî Cemaat ve Sosyalleşme Süreçleri

Sosyalleşmeyi bireyi içinde yaşadığı topluma uyumlu hale getirme süreci olarak tanımlamak olanaklıdır. Dinde de asıl olan birlik ve bütünleşmedir. Bu bakımdan şüphesiz dinin en önemli sosyal fonksiyonlarından biri içtimaî birlik ve beraberliğin sağ-

⁵⁰ Mübaccel KIRAY, **Ereğli Ağır Sanayi Öncesi, Bir Sahil Kasabası**, Baş. D.P.T.Yayınları, Ankara, 1964, s. 5

⁵¹ KIRAY, **a. g. e.** s. 6

lanmasıdır. Kur'an-ı Kerimde ve hadis-i şeriflerde Müslümanları birlik ve beraberlik, kardeşlik ve bütünleşme, dayanışma ve kaynaşmaya teşvik eden birçok emir ve tavsiyeler vardır.

Francis Bacon, "Din insan toplumunun en güçlü bağıdır." demiştir.⁵² Dini cemaat ve tarikat üyelerinin sosyalleşmesinde ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamalarında en önemli faktörler dindir. Bu tür gruplardan olan aile, klan, kabile ve milletin birleşip kaynaşması ve bütünleşmesinde din önemli bir birleştirici bağıdır. Sırf dini gruplar da din bağı sayesinde birleşmiş üyelerden oluşmakta, ahenkli, uyumlu, sosyalleşmiş, dengeli, en ideal birlik örneği göstermektedir.⁵³

Toplumda ortaya çıkan ayrılık ve farklılık karşısında toplumsal birlik ve bütünleşmenin sağlanmasında en büyük görevlerden birinin din birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonunu yüklenmektedir. Bir kişinin veya cemaatin günlük, haftalık, aylık, yıllık yaşayışları ve hatta ömürleri içerisinde ritmik ve devri bir biçimde serpiştirilmiş bulunan pek çok İslâmî ibadetler vardır. Bunlar, Müslümanların dinî birlik ve bütünleşmesini gerçekleştirmek ve böylece türlü sosyal farklılıkları yönünden bölünmüş bulunan toplumun sosyal bütünleşmesini tazelemek, canlılığını artırmak ve pekiştirmek için birer sigorta ya da enerji kaynağı görevini üstlenmektedir.⁵⁴

Erikson'un ifadesiyle "Yeni doğmuş çocukta beliren, güveni destekleyen ana baba insanı, tarih boyutunda kurumsal teminatı örgütlenmiş dinde bulmaktadır. Korumanın sonucu olan güven herhangi bir dinin gerçekliğinin mihenk taşıdır. Tanrıya inanarak, dua ederek ayinlere katılması ve cemaatin güvenin bir işareti haline gelmesi de bu ortak noktalardandır".⁵⁵

e) Din ve Toplum İlişkisi

Teokratik toplumlarda din, toplum düzeninin temelinde yer alır. Toplumlardaki hemen bütün faaliyetler, dinsel yargılara uygun olarak yürütülür veya doğrudan dinsel buyruklarla yönetilir. Teokratik olmayan toplumlarda ise din, daha çok öbür dünya iş-

⁵² GÜNAY, a. g. e. s. 227

⁵³ GÜNAY, a. g. e. s. 201.

⁵⁴ GÜNAY, a. g. e. s. 202.

⁵⁵ Şerif MARDİN, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 36.

lerine yönelmiş olmakla beraber toplumla ve dünya ile tamamen ilişkisini kesmiş değildir. Genel olarak bütün toplumlarda dinin birçok ilişkili olduğu alan vardır. Din, bireylere güven ve huzur sağladığı için onları etkilemiştir.⁵⁶ Bugün bilimlerin büyük başarılarına rağmen dünyamız yine de birçok alanlarda bilinmeyenlerle, tehlikelerle, mutsuzluklarla doludur. Bilimin insanı doyuramadığı alanlarda, dinsel inançlar ve ayinler insana güven ve huzur vermektedir. Ölüm çok korkunç bir olaydır. İnsanoğlu öldükten sonra her şeyin bir hiç olacağına inanmak istememektedir. Bu kadar çalışıp didindikten sonra sonu bir yokluğa giden yaşam insan için çok anlamsız kalmaktadır. İşte din insanın öbür dünyada yaşamını sürdürebileceğini müjdelemekle insana büyük bir huzur vermekte, ölümü oldukça kolaylaştırmaktadır.⁵⁷

Dini inanç ve yargıların çoğu bireyin neler yapabileceğini ve neleri yapamayacağını gösteren buyruklar ve yasakları anlatır. Din, günah diyerek bireylerin bazı kötü davranışlar yapmasını önler. Buna karşılık insanları sevmek, onlara yardım etmek sevap sayılmıştır. Böylece toplumsal bir işlevi yerine getirerek bireyleri etkilemiştir. Fustel de Coulanges'e göre, "Bir toplumun yapısı ile inançları arasında sıkı bir ilişki vardır. Toplumun inançlarını dikkate almazsanız saçma sapan anlamsız birtakım şeyler ortaya çıkar. Fakat inançları dikkate alındığında, olgular hem aydınlanır, hem de açıklamalar kolaylaşır"⁵⁸ demektedir. Toplumların maddi yönü olduğu gibi fikir yönü, inanç ve değer yönü de vardır. Sürekli toplum bu etki-tepki ilişkisi içinde hayatını sürdürmektedir.

Fert sosyal çevreden etkilenmektedir. Bireyin toplumdaki aldığı etkiler genel olarak taklit terimiyle ifade edilir. Bireyin inançlarında sosyal çevrenin etkisi vardır. Din toplumların yapılarına, insanların kapasitelerine göre kutsal sayılan bir kaynaktan gelmektedir. Toplumun kültür yapısı, o toplumun sosyal ve ekonomik yapısının bir yansıması olduğuna göre onu ayrı ve bağımsız bir bütün olarak algılamak imkânsızdır. Toplumun sosyo-ekonomik koşulları, o toplumdaki davranışları, rolleri ve ilişkileri

⁵⁶ Satis Modh, **Ethical Management**, Macmillan, India, 2005, s. 27

⁵⁷ Ali Arslan AYDIN, **İslâm'da İman ve Esasları**, Hikmet Dava Çağ Yayınları, İstanbul, 1978, s. 45.

⁵⁸ Pitirim A. SOROKİN, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, (Çev. Münir R. ÖYMEN) Özel Yayınları, Ankara, 1974, s. 198.

düzenleyen âdetleri ve kuralları etkilemektedir. Toplumun kültür sistemi içinde yer alan gelişmiş veya az gelişmiş toplumlarda sosyal yapı nedeniyle tek yaygın değer durumunda bulunan din, kuşkusuz hür toplumlarda insan yaşantısına yön veren en büyük etkenlerdendir.⁵⁹ Toplumun ilk oluşumundan günümüze kadar din ile toplum devamlı ilişki içinde bulunmuşlardır. J. Wach, Dini "kutsalın tecrübesi" olarak tarif ederek, dinin objektif özelliği üzerinde durmuş ve sübjektif tabiatında ısrar edenlere de karşı koymuştur.⁶⁰

Troeltsch, tek taraflı yaklaşımlara karşı şu görüşleri ileri sürmektedir. Toplumsal motiflerin din üzerine olan tesiri ne kadar engin ve ne kadar şüphe götürmez olursa olsun, bilginler dinden meydana gelen ve sosyal yapıyı etkileyen tesirin de aynı derecede bir öneme sahip olduğunu unutmak hevesine kapılmış bulunmaktadır. Dinin insanlığın sosyal hayat üzerine etkisi, grupların ahengi, tutumların ve toplumsal kadroların farklılaşması ve evrimi, sosyal kurumların çöküşü üzerine olan tesirinin bir tetkiki şüphesiz bize yüksek ehemmiyete haiz neticeler verebilecek kabiliyettir.⁶¹ Din genellikle ilk toplumlarda hayatın bütün safhalarında etkili olmuş ve toplumsal yapıyı belirleyici unsur olarak etkinliğini belirgin bir şekilde göstermiştir. Günümüz toplumlarında ise teknolojinin gelişmesi, toplumsal düşüncenin gelişmesi, toplumların farklı kültürel yapılarından dolayı toplumun yapısı dinde belirleyici öge haline gelmiştir.

Comte'a göre din, cemiyetin bir fonksiyonudur. Durkheim, Dini Hayatın İlkel Şekilleri adlı eserinde dinin kaynağını ve mahiyetini açıklamaya çalışmıştır. O, ilk cemiyet kabul ettiği klan ile ilk din olarak kabul ettiği totemizm üzerinde durmuştur.⁶² Din, bireylerin düşüncesini ve davranışlarını etkilediği için sosyal hayat üzerinde tesiri kuvvetlidir. Sosyal kurumların ve kuralların oluşmasına da kaynaklık etmektedir. Din tertipsizliğe ve düzensizliğe karşıdır. Bireylere çeşitli problemler karşısında sabır ve dayanma gücü verir, ümitsizliğe karşıdır. Toplumda birlik ve be-

⁵⁹ YÜCEKÖK, a. g. e. s. 68.

⁶⁰ GÜNAY, a. g. e. s. 129.

⁶¹ Joachim WACH, **Din Sosyolojisi**, (Çev. Ünver GÜNAY), E.Ü.İ.F.Y. Kayseri, 1990, s. 9.

⁶² Yumni SEZEN, **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 202.

raberlik şuuru oluşturarak toplumsal birliğin oluşumunu sağlamaktadır. Dinin toplumda oynadığı rolü hiçbir düşünce, felsefe ve ideoloji oynamamıştır. Çünkü din doğumda ad koymadan başlar, buluş çağı, evlenme, ölüm ve ölümden sonra yapılan işlemlerde, kısaca hayatın tüm safhalarında etkili olmaktadır. Toplum dinî etkilemiş, toplumdaki değişikliklerden de dinî hayat etkilenmiştir. Toplumsal sistemlerin var oldukları sürece bir an bile hareketsiz kalmadıkları ve değiştikleri bir gerçektir. Her toplumsal yapının bir ekonomisi, bir idare şekli ve bir dinî yapısı vardır. Çevreden gelen değişiklikler sistemin ekonomisinde ilk çatışmayı oluşturur. Sistemi oluşturan birimlerin ihtiyaçları yönetim biçimi ve kültürel değişiklikleri etkiler. İlk etki de din kurumu üzerinde yoğunlaşır.⁶³

Toplumsal işlevler açısından din, birleştirici bir faktördür. Toplu yapılan dinî ibadetler, dinî törenler topluluğun ortak duygusu ve düşüncelerini yeniler. Dinî değerler, topluluğun dayanışma ve kaynaşmasında önemli bir işlevi yerine getirirler. Aynı zamanda dinin emir ve yasakları toplumsal denetimi sağlamaktadır. Bunun yanında bazı durumlarda din toplumsal anlaşmazlıklara ve çeşitli huzursuzluklara neden olabilmektedir. Tarihte din savaşları toplumları karşı karşıya getirmiş. Günümüzde aynı toplumlarda bile grup çatışmalarına veya cemaat çatışmalarına şahit olmaktayız. Bunun temel sebebi dinî konuları farklı yorumlamaktan ve anlayış farklılığından ileri gelmektedir.⁶⁴

Bu bakımdan dinî cemaatler, toplumun varlığını oluşturan yapı taşlarıdır. Toplumsal yapının vazgeçilmez unsurlarıdır. Dinî cemaatler toplumsal yapıyı koruyan ve birliği, beraberliği, dengeyi sağlayan temel organlardır. Dinî cemaatlerde geleneksel ilişkiler hâkim olduğu için toplumdaki var olan yapının değişmesini istemez. Bu bakımdan da dinî cemaatler de durağan bir düşünce hâkimdir. Bu da toplumdaki düzeni, birliği korumada önemli bir etkidir. Bu tür cemaat hareketleriyle kişinin kendini güvenli hissetmesi ve içinde yaşadığı topluma uyumlu hale gelmesi amaçlanmaktadır. Dinî cemaatlerde üyelerini kendi kuralları doğrultusunda eğiterek belli bir kalıba sokarak önce kendi işle-

⁶³ Guy E. SWANSON, **Social Change**, Scoft Fornosman Company, Illinois, Paris, 1971, s. 51.

⁶⁴ Erkan PERŞEMBE, **Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri**, (Basılmamış Doktora Tezi,) Ankara, 1991, s.52.

rinde sosyalleşmeyi sağlamakta ve daha sonra ise var olan düzenle çatışmaya girmeden kendi varlığını devam ettirici önlemler almaktadır. Bireyler gereksinim duydukça da dinî cemaat ve tarikatlar varlıklarını devam ettireceklerdir. Bu kurumların fonksiyonlarını karşılayacak yeni kurumlar ortaya çıkana kadar da varlıklarını sürdürecektir.

Sonuç

Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerinde günümüzde de etkili olan birçok dinî cemaat ve tarikat vardır. Tarihte, tarikatların cemaatleşme süreci on altıncı asrın sonrası Osmanlı sosyal bünyesinde yoğun olarak görülebilen bir olgudur. Yükselme devri Osmanlı toplumunda tarikat cemaatleşmelerinin arttığı, hatta padişahların çoğunun tarikatlara bağlı olduğu tarihi bir gerçektir. Köylerin kurulmasında ve Türk kültürünün yayılıp korunmasında tarikatlar çok etkili olmuştur. Osmanlıda tarikat ve cemaat üyeleri gittikleri yerlerde emniyet ve asayiş sağlayan, boş araziye şenlendirerek çeşitli tarım ürünleri geliştiren, üretim faaliyetinde bulunan, halkla ilişkiler kuran, Türk İslâm âleminin ileri karakolları durumunda bulunan kolonizatör Türk dervişleri olmuşlardır.⁶⁵

Tarikatlar Türkiye'de yasaklanmadan önce asırlarca Müslüman Türkler arasında yaygın olarak bulunmuşlardır. Tarikatlar Türkiye'de yasaklanmış olmalarına rağmen, toplumsal gereksinimden dolayı farklı ad ve etkinliklerle faaliyetlerini hâlâ sürdürmektedirler. Günümüzde bireyselleşmenin sağlanmaması ve kişinin toplum içerisinde sığınabileceği ve doyum sağlayabileceği kurumların oluşmaması kişiyi ister istemez ya cemaat yapısına sığınmaya itmiş ya da kişi sorunlarına çözüm bulabilmek için var olan dinî kurumlara kendini adanmıştır. Günümüzde bu kurumlar tarikat veya cemaatler şeklinde örgütlenmiştir. Toplumun yalnızlığı nedeniyle dinî cemaatlerin ve tarikatların kişi üzerinde en etkili olabileceği bölgeler bu farklılaşmış, karmaşık inanç ve değerlere sahip olamayan şehirlerimiz olmuştur. Bu şehirler kişinin bir şeye ait olma ihtiyacını tatmin edici, sadakatini çekici ve

⁶⁵ Ömer Lutfi BARKAN, "Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 2, 1942, s. 38.

sorunlarını çözebilecek başka bir kurumun olmaması, tarikatlara ve cemaatlere sosyal yapı içerisinde önemli bir yer tanımaktadır.

Bizde toplumsal yapıyı oluşturan kurumlar, grupların bireylerin ihtiyaçlarını, yeteneklerini karşılayamadığı için dinî cemaatler ve özellikle tarikatlar etkinliğini sürdürmektedir. Bugün teknolojinin her türlü imkânlarına sahip çağdaş bir toplumda bile bireyler ruhî ve psikolojik durumlarını tatmin etmek ve doyurulmayan isteklerini doyurmak için tarikata bir gereksinim duymuşlardır. Tarikat şeyhleri de toplum içerisinde güçlü bir durum kazanmaktadır. “Halk şeyhlere inanmış onların sözlerinden dışarı çıkmamaya başlamıştır. Halk ümidini şeyhe bağlamış, devlete karşı güveni olmayan halk şeyhine ve tekkesine bağlanmış, zenginler mallarını güvenlik altına almak için tekkeleri vakıf yapmışlar, halk da şeyhin müridi olmak suretiyle şeyhin ve tekkenin dokunulmazlığından yararlanarak devletin taşra örgütünün ve jandarmanın ezici etkisinden korunmaya çalışmıştır”.⁶⁶

Geleneksel toplumlarda genellikle dinî davranışlarla ahlâki davranışların sıkı bir biçimde birbirine bağlı oldukları, ahlâki davranışlarda dinî inançlar, normlar ve değerlerin büyük bir rol oynadığı ve bunları birbirinden ayırt etmenin çok zor olduğu bir gerçektir. Toplumsal yapı içerisinde belirli bir marjinal kesim vardır ki bunlar ekonomik gelişme ve sanayileşmeye paralellik ve tutarlılık gösterememişlerdir. Hızlı bir kentleşme süreci ile kentlerde çoğalan nüfusun, kentlerdeki tarım dışı kesimlerin yetersizliği ve kentlerin örgütlenme düzeyinin düşük olması nedeniyle kentlerde yeterli kurumlar oluşmamıştır. Bunlar genellikle küçük boyutlu, tek kişilik, örgütsüz geçici işlerde çalışırlar. Bu kesim kendisini güvenli hissedebilmek, zenginlerle aralarında denge oluşturmak için sigorta olarak dinî cemaatleri ve tarikatları seçmişlerdir. Ülkemizde yaşanan hızlı endüstrileşme, ticaretleşme ve şehirleşmeye paralel olarak şehirlerde bireyler iş bulma, konut, resmî makamlarla ilişkiler kurma gibi konularda çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Bunların kent yaşamına uyum sağlama ve çeşitli sorunlara çare aramak için bir sosyal güvenlik mekanizması olarak tarikat türü kurumları oluşturmaları ve bu tür kurumlar içerisinde yer almaları sosyal bir gereksinim olmuş ve tarikata girmelerinde de en etkili faktör olmuştur. Toplumumuzda

⁶⁶ İsmail BEŞİKCİ, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, E. Yayınları Ankara, 1970. 245.

şeyhler yaptıkları faaliyetlerle bir psikiyatri kliniği gibi sosyal problemleri olan kişilerle ilgilenmekte ve içinde yaşadığı toplumun değerlerini aktarmakta ve bireyin topluma uyumu gibi bazı fonksiyonları yerine getirmektedir. Devletin sosyal refah kurumlarının yapamadıklarını, günümüzde tarikatlar aracılığı ile yapmaya çalışılmaktadır. Devletin kurumları gelişmediği müddetçe bu tür oluşumların da olması kaçınılmaz olacaktır.